

СТУДЕНТИ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА У ЛОГОРУ У ВИШЕГРАДУ 1935. ГОДИНЕ¹

Апстракт: Рад се бави "концентрационим" логором у Вишеграду, првим те врсте основаним у Краљевини Југославији, правилима која су била устројена, као и односом студената – логораша према управи логора. Заснован је на подацима из архивске грађе и публицистичких дела.

Кључне речи: "Концентрациони" логор, Вишеград, комунисти, студенти – логораша, штрајк глађу.

Доношењем Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави 2. августа 1921. године, Комунистичка партија Југославије (у даљњем тексту: КПЈ) стављена је ван закона.² По том закону забрањени су сви облици деловања КПЈ, укључујући и Савез комунистичке омладине Југославије (у даљњем тексту: СКОЈ). Прелазећи и делујући у илегалу, чланови КПЈ су надзирани, хапшени и осуђивани на издржавање вишегодишњих казни у казним заводима Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно од 1929. године Краљевине Југославије. Осим за казнене заводе, у Краљевини Југославији нису доношени правни прописи о оснивању "концентрационих логора". Изузетак је учињен са првим "концентрационим" логором у Вишеграду, који је, по тврђењу Угљеше Даниловића, основан наредбом министра унутрашњих послова 1935. године,³ изазваном тренутним дешавањима на Београдском универзитету. Узроци оснивања логора почивали су у јачању комунистичког покрета на Београдском универзи-

---

¹ Иако се у комунистичкој литератури користи назив "концентрациони логор", такав израз не одговара правом стању ствари у каквом су се нашли студенти Београдског универзитета, услед чега ћемо у тексту стављати знаке навода када будемо користили назив "концентрациони". Проучавајући услове и циљеве оснивања логора у Вишеграду, дошли смо до закључка да би најпримеренији назив био изолациони или васпитни логор.

² Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, *Полицијски зборник Закона и законских прописа по струци управно-полицијској и самоуправној издатих од 1. XII 1918 до 15. VI 1924.*, 293–296.

³ Угљеша Даниловић, *Сјећања и дјетињство, школовање, универзитет*, Београд 1987, 122.

тету и у тежњи за коначним обрачуном са њим.⁴ Оснивање првог "концентрационог" логора био је експеримент са циљем сузбијања комунистичког утицаја међу студентима изолацијом и коришћењем васпитних мера.

Повод за отварање логора били су избори за Студентско правничко друштво, заказани за 20. јануар 1935. године.⁵ Како се већ у току припрема могао назрети резултат избора у корист присталица комунистичког покрета, међу студентима је 17. јануара 1935. године дошло до сукоба, у који се умешала и полиција.⁶ Услед ових догађаја универзитетски сенат је донео одлуку о затварању Универзитета у периоду од 18. до 23. јануара. Сукоби су настављени и наредног дана избијањем студентских демонстрација. Истог дана, 18. јануара 1935. године, истакнутији учесници студентских демонстрација и других акција спроведени су у Управу града Београда, да би брзометно, већ 19. јануара, били отпремљени у Вишеград.⁷ Логор је заживео и отпочео са радом доласком првих студената у Вишеград. Власт је веровала да ће затварањем коловођа обезглавити, а самим тим стишати комунистичка превирања на Универзитету.

Вишеград је био погодан избор јер се налазио дубоко у унутрашњости земље, на прузи уског колосека и слабих друмских комуникација. Такође, у њему, као бившем пограничном месту између Краљевине Србије и Аустроугарске, налазило се неколико бивших аустроугарских касарни од пре Првог светског рата, подесних да послуже као логор. Поред тога, на снази је био аустријски пропис који је важио на простору Босне и Херцеговине, а легализовао је примену присилног рада. Бивша жандармеријска аустроугарска касарна која је била изабрана за логор налазила се на левој обали Дрине, изнад Вишеграда, на месту Околишта, обухватајући велики простор. Била је у рушевном стању, изолована од насеља и ограђена високим зидом.⁸ Студенти су до Вишеграда транспортовани железницом, преко Ужица, као ухапшеници и осуђена лица, праћени жандармеријском стражом⁹ и са оковима на рукама.¹⁰

Прва група студената, у којој су се налазили Милићко Барјактаревић, Јожа Барух, Љубомир Булат, Милован Вукотић, Угљеша Даниловић, Милутин Зечевић, Божидар Зоговић, Јагош Јовановић, Војин Кртолица, Михаило Лако-

⁴ Стварање илегалне организације СКОЈ-а на Београдском универзитету 1933. године означава почетак обнове и обликовања студентског комунистичког покрета. У току 1934. чланови комунистичког покрета налазили су се у управама већине стручних, културних и других студентских удружења. Сав рад студената – комуниста био је планиран и договоран на састанцима СКОЈ-а. Види више: Ђорђе Станковић, *Студенти и универзитет 1914–1954.*, Београд 2000.

⁵ Милица Дамјановић, *Концентрациони логор у Вишеграду почетком 1936. године*, Београд 1971, 74.

⁶ Наведено дело, 79.

⁷ Наведено дело, 82–83.

⁸ Ерих Кош, *Вишеградски логор*, у: *Црвени универзитет 1919–1941*, Београд 1966, 160–162.

⁹ Светозар Вукмановић, *Револуција која тече*, књ. 1, Загреб 1982, 54.

¹⁰ Архив Југославије (АЈ), Политички осуђеници у казнионицама и концентрационим логорима – Лепоглава, Билећа, Ниш, Марибор, Пожаревац, Сремска Митровица (722) – К1

вић, Васа Мартиновић, Мирко Папреница, Младен Патерностер, Осман Сабитовић, Лаза Симић, Миодраг Спасић, Љубомир Царичић и Већеслав Цимер, допутовала је у Вишеград 20. јануара 1935. године.¹¹ На железничкој станици у Вишеграду дочекао их је срески начелник,¹² са двадесет жандарма. Одатле су спроведени у притвор при Среском начелству.¹³ Срески начелник их је упознао са параграфом аустријског закона о "честоредарственом раду", на основу кога им је донета пресуда да се због супротстављања властима осуђују на петнаест дана присилног рада, за који ће примити новчану награду којом ће платити храну и смештај. Иако су студенти пресуду одбили да потпишу,¹⁴ сутрадан, 21. јануара, одведени су у касарну, где су започели одслужење казне.¹⁵ За место боравка одређена је просторија која је раније служила као коњушница, док се изнад ње налазила заједничка соба за спавање.¹⁶ Спавало се на гвозденим креветима, стакла на прозорским окнима су била разбијена,¹⁷ а соба се загрејавала једном високом тучаном пећи.¹⁸ Дописивање са породицом и пријатељима, примање пакета и посета било је забрањено, а све што је као такво за њих стизало до Вишеграда, пошта је враћала натраг. Храна им је била доста слаба.¹⁹

Логором је управљао жандармеријски капетан, док му је заменик био жандармеријски поручник. Стражу су сачињавали питомци из жандармеријске подофицирске школе. У логору је владао војнички режим, са тачно одређеним правилима. Рано се устајало, а пре доручка собе и круг касарне су морали бити сређени. Након доручка су се обављале војничке и гимнастичке вежбе, а затим се одлазило на принудни рад. Студенти су најпре из Дрине вадиле камен, који су туцали ради прављења шодера, да би касније били пребачени на чишћење путева од снега, бацајући га у корито реке. Ручак је представљао кратки одмор, до поновног враћања на рад. Вечерњи сати били су посвећени часу "преваспитања", који се састојао у читању и тумачењу војничких правила службе.²⁰

По већ устаљеној пракси чланова КПЈ у казним заводима, и студенти – логораши припадници СКОЈ-а доласком у логор формирали су скојевску организацију и изабрали руководство. У формирану логорску скојевску организацију нису могли бити примани нови чланови, што је било у складу са правилима КПЈ. По сведочењу Угљеше Даниловића, студенти који нису припадали органи-

¹¹ М. Дамјановић, наведено дело, 83.

¹² Е. Кош, *наведено дело*, 162.

¹³ АЈ, 722 – К1

¹⁴ Е. Кош, наведено дело, 163.

¹⁵ АЈ, 722 – К1

¹⁶ У. Даниловић, наведено дело, 114.

¹⁷ С. Вукмановић, наведено дело, 54.

¹⁸ У. Даниловић, наведено дело, 114.

¹⁹ О томе је у својим сећањима забележио Светозар Вукмановић Темпо: *Ујутру су нам давали само јечмену кафу са кришком хљеба. А у подне и увече смо добијали неки чорбуљак са мало хљеба...*; С. Вукмановић, *наведено дело*, 54.

²⁰ С. Вукмановић, наведено дело, 54.

зацији СКОЈ-а, по свом политичком опредељењу већ су били комунисти. На састанцима руководства СКОЈ-а доношене су одлуке о свим битним питањима живота и рада у логору, о односима према управи логора и чуварима, о теоретском раду, успостављању веза ван логора, бризи за болесне другове и слично. Начелни ставови који су заузети у руководству преношени су и расправљани на заједничким састанцима колектива и ту добијали коначну потврду. Веза са КПЈ није успостављена, док су одржавани контакти са појединим присталицама у Вишеграду, путем болничког особља.²¹

Прво дана боравка у логору 21. јануара 1935. године затворени студенти су се обратили среском начелнику, тражећи да им наведе разлоге и основ њиховог одвођења у логор. Захтевали су да буду предати редовним судовима, како би се утврдила њихова кривица, уколико постоји. Не добивши од среског начелника одговор на упућене захтеве, студенти су ступили у штрајк глађу. Штрајк глађу је представљао испробано средство у вршењу притиска на затворске власти у испуњавању поднетих захтева, од стране комуниста који су издржавали казне у затворима Краљевине Југославије.²² Штрајк је започет одбијањем хлеба који су жандарми донели за доручак.²³ У току штрајка постављени су захтеви: да се дозволи слободна преписка, примање пакета и новца од породице и пријатеља, обезбеди адекватна обућа због снега који је покривао друмове на којима су туцали камење,²⁴ да се прекине извођење војничких и гимнастичких вежби, да се обуставе часови "преваспитавања", да се скрати време рада, као и да се рад учини лакшим.²⁵

Ступање у штрајк изазвало је оштру реакцију управе логора. По наређењу командира студенти су по двојица везани у ланце, одвођени у просторију намењену за дневни боравак, где су трчали укруг, ударани кундацима. Како би појачали притисак на управу логора да испуни поднете захтеве, након 6–7 дана трајања штрајка је одлучено да се не узима ни вода. С обзиром на неиздрживу ситуацију услед неузимања воде, донета је одлука да се штрајк прекине.²⁶ Штрајк глађу је трајао око осам дана.²⁷ Студенти који су били физички исцрпљени прекинули су штрајк неколико дана раније, по заједничкој одлуци. Иако нису добијени позитивни одговори на постављене захтеве, однос управе логора према затвореницима постао је блажи.²⁸

У логору је организован и идејно-политички рад, који је сматран значајним средством за подизање и одржавање борбеног морала логораша. Услови за

²¹ У. Даниловић, наведено дело, 124–125.

²² АЈ, Комунистичка интернационала – секција КПЈ (790/1) – 61/1935

²³ У. Даниловић, наведено дело, 115.

²⁴ АЈ, 790/1 – 61/1935

²⁵ С. Вукмановић, наведено дело, 54–55.

²⁶ У. Даниловић, наведено дело, 116–117.

²⁷ АЈ, 790/1 – 61/1935

²⁸ У. Даниловић, наведено дело, 116–117.

тај рад били су неповољни, услед тога што затвореници нису могли примати књиге ни новине, па су се ослањали на раније стечено знање, преносећи га једни другима. Ипак, потпуна изолација није успостављена. Поједине информације добијали су одлазећи на преглед у болницу или из новина које су успели да прошверцују. Свако од логораша био је обавезан да спреми по једно предавање из области коју је најбоље познавао, да га изложи на састанку и након тога би се водила дискусија.

Договор студената у вези са принудним радом био је да врше саботажу. Како су, најпре имали задужење да туцају камен ради добијања шодера, ломили су алат изговарајући се да су невични послу. Услед таквог понашања, управа логора дала им је други посао, изношење камена из корита Дрине на цесту. Своју одлуку студенти су примењивали и у овом послу, стављајући по камичак на велика колица којима се превозио камен или на носила која су носила по двојица. На овакве акције одговорено је претњама жандарма, док су студенти одговарали да су услед слабе исхране потпуно исцрпљени. Изношење камена трајало је седмицу—две, а онда се и од тога одустало. Након тога управа више није инсистирала на присилном раду. Престанком принудног рада управа је завела војнички егзерцир и физичке вежбе у кругу касарне, чему се студенти нису супротстављали како би одржавали физичку кондицију, али су избегавали да врше егзерцир по строгим војним правилима.²⁹

Студенти – логораша сматрали су да је неопходно да ступе у контакт са члановима СКОЈ-а у Београду како би се повела акција за њихово ослобођење. Већ у току штрајка успели су да пошаљу писмо у Београд у коме су обавестили "другове" о стању у коме се налазе. Како је примање и слање поште било забрањено, писмо је упућено преко болничарке која је прихватила да писмо однесе на пошту, а писмо су јој проследили Младен Патерностер и Милутин Зечевић, јављајући се на лекарски преглед.³⁰

Писмо је у Београд стигло 25. јануара 1935. године, насловљено са "Драги Милане", док је у потпису "један од другова из концентрационог логора". У њему је изложен пут који су прешли студенти од хапшења 18. јануара, са обавештењем о условима у којима се налазе и ступању у штрајк глађу. Писмом се апеловало да се заинтересује домаће и страно јавно мњење ради њиховог пуштања на слободу, са закључком: *Моје је мишљење да смо из Београда склоњени само да би овде систематски били убијени...*³¹

Подстакнути писмом, са збора одржаног 29. јануара на Правном факултету студенти су упутили захтев универзитетским властима да интервенишу код државних органа у циљу распуштања логора и да једна делегација универзитетских професора на челу са ректором посети студенте у логору, испита

²⁹ У. Даниловић, наведено дело, 121–124.

³⁰ Наведено дело, 114.

³¹ АЈ, 722 – К1

услове у којима живе и поднесе извештај до 1. фебруара 1935. године. На седници Универзитетског сената донета је одлука да ректор Иван Ђаја и професор Владимир Ђоровић посете студенте.³² Очекујући извештај, студенти су 1. фебруара на Правном факултету организовали протестни митинг, на коме су комунисти упознали студенте са стањем у коме живе студенти у логору, прочитавши им писмо из логора. Како су студенти поставили барикаде на факултету, интервенисала је жандармерија, при чему је дошло до сукоба и смрти студента права Мирка Срзентића као последице рањавања.³³

Иако је на преговорима са представницима студената Универзитетски сенат дао обећање да ће се студентима омогућити слободан излаз са Универзитета, при изласку је ухапшено и одведено у Управу града Београда 60 студената. Наредног дана, 2. фебруара, нова група студената упућена је у логор у Вишеград. У логор су одведени Слободан Галогожа, Фикрет Дедић, Милош Илић, Стјепан Каписода, Ерих Кош, Чедомир Крушевац, Вукман Крушчић, Миленко Остојић, Никола Прелевић, Бранко Путник, Ранко Симић и Мирко Томић. Како је сутрадан по сахрани Мирка Срзентића дошло до демонстрација студената, одведена је још једна група.³⁴ У логор су 3. фебруара одведени Вуко Бајагић, Вељко Влаховић, Светозар Вукмановић, Душан Ђуровић, Драгиша Ивановић, Војислав Ивановић, Мирко Јанков, Влада Марковић, Цвијетин Мијатовић, Чедомир Мијовић, Драгослав Мутаповић, Ратомир Николић, Доброслав Перуновић, Јован Пламенац, Гојко Томић и Младен Филиповић.³⁵

Студенти у логору, сада у појачаном саставу (њих 46), осећали су се јачима да према управи логора заузму чвршћи став. Изазвани од стране жандарма насиљем према студенту Мирку Томићу, логораши су одговорили другим штрајком глађу, преврћући казан са храном и бацајући своје порције.³⁶ Иако Светозар Вукмановић у својим сећањима наводи да су били подвргнути батинама од стране жандарма,³⁷ Угљеша Даниловић пружа другачију слику, истичући да их жандарми нису тукли као у току првог штрајка, већ су их једино везали у ланце, остављајући их тако у соби. Захтеви које су поставили логораши обухватили су прекид туче и малтретирања од стране жандарма, примање поште и пакета и слично.³⁸ Четвртог дана штрајка логор је посетио виши инспектор Дринске бановине, гарантујући студентима испуњење свих постављених захтева, изузев пуштања на слободу. Услед овога је обустављен штрајк. Укинута су гимнастичке и војне вежбе, као и настава "преваспитавања". Дозвољено је нео-

³² М. Дамјановић, наведено дело, 96–97.

³³ Мирко Срзентић, рођен 9. октобра 1911. године у Улцињу; АЈ, Напредни студентски покрет (720) – NSP/764

³⁴ АЈ, 790/1 – 61/1935

³⁵ М. Дамјановић, наведено дело, 101–102.

³⁶ У. Даниловић, наведено дело, 123.

³⁷ С. Вукмановић, наведено дело, 54–55.

³⁸ У. Даниловић, наведено дело, 123.

граничено примање посета, поште, пакета, новца, читање штампе, књига. Повучени су питомци жандармеријске школе, које су заменили теренски жандарми, доведени са разних страна у земљи.³⁹ Физички рад је сведен на *шетњу и сједње поред Дрине*.⁴⁰ Логор је изгубио своје раније обележје и било је јасно да се у таквом облику неће моћи дуго задржати.

КПЈ је од одвођења студената у логор покренула широку политичку кампању у земљи за распуштање логора. Штампани су леци и умножавано и растурано писмо из логора. У комунистичком листу "Пролетер" изашао је краћи напис под насловом *Доље са концентрационим логорима*, у коме су изложени основни ставови Централног комитета КПЈ у вези са његовим оснивањем.⁴¹ Централни комитет је упутио апел и исељеничким организацијама Југословена у Америци, излажући борбу студената и нападајући најоштрије режим.⁴² Страна штампа посвећивала је значајну пажњу борби студената против режима. О сукобима на Београдском универзитету писали су и енглески "Тајмс" и "Дејли телеграф". "Манчестер гардијан" од 12. фебруара 1935. године изнео је писмо потписано од једне групе београдских студената, датирано 4. фебруара, под насловом *Анонимно писмо београдских студената*. Студенти су у њему апеловали на кнеза Павла, закључујући: *Нека Он упореди своје срећне дане у Оксфорду са терором који ми данас подносимо*.⁴³ Захваљујући широкој акцији комуниста, првенствено на Београдском универзитету, подигнута је велика прашина у јавности. Треба узети у обзир и тадашњу политичку ситуацију у земљи, што је свеукупно допринело одлуци о распуштању логора.

Како није донет посебан пропис о оснивању логора, тако није донета ни посебна одлука о његовом укидању. Одлука о пуштању на слободу студената – логораша донета је половином марта. Студенти су пуштани у три групе. У канцеларији управника логора саопштавана им је одлука о пуштању на слободу и у току истог дана спровођени су возом за Београд, без икаквог везивања или грубости од стране жандарма. На железничкој станици у Вишеграду пуштани су на слободу.⁴⁴ Прва група студената, који су били најлошијег здравственог стања, пуштена је 18. марта, а наредне две 19. и 20. марта 1935. године, чиме је и престало постојање логора у Вишеграду.⁴⁵ Студенти у логору у Вишеграду нису били само 15 дана, како је стајало у пресуди прочитаној од стране среског начелника. Боравак студената у логору у Вишеграду трајао је дуже, од 20. јануара до 20. марта 1935. године.

³⁹ Е. Кош, наведено дело, 167.

⁴⁰ Цитирано према: С. Вукмановић, наведено дело, 54–55.

⁴¹ "Пролетер", Орган Централног комитета Комунистичке партије Југославије, бр. 2–3, фебруар –март 1935, Београд 1968, стр. 356.

⁴² 790/1-55/1935

⁴³ АЈ, Министарство иностраних послова – Одељење за штампу (334) – несређена грађа

⁴⁴ У. Даниловић, наведено дело, 126.

⁴⁵ М. Дамјановић, наведено дело, 114.

Jelena Kovacevic

Students of University of Belgrade
in the camp in Visegrad in 1935

Conclusion

As the archival sources are scarce and literature subjective, this paper provides a general informative picture of the students' life in the Visegrad camp. The goal of the camp was to weaken and suppress the communists' influence at the University of Belgrade, with isolation and corrective measures. Strictly determined regulations of life in the camp did not exist, and because of its short lasting a certain stable system could not be formed. Still, there were some rules of the camp administration. However, as students organized themselves with the intent to sabotage them, they were changed depending on the attitude and behavior of students - detainees.